

GYÁSZBESZÉD PETÉNYI SALAMON FELETT.

TOLDY FERENCZTŐL.

Tartatott az academiában , oct. 29. 1855.

A' tudománynak is megvannak a' maga áldozatai, Te-
 kintetes Academia, valamint az erkölcsi, a' vallási, a' társo-
 dalmi eszméknek; 's megvannak nem csak a' négy fal 's az éj-
 jeli mécs' tudományainak, nem csak a' világrészek' fölfedezésé-
 nek, a' vadonok' bekalandozásának, az Aetna és Vezúv' észle-
 lésének; nem csak a' természeti tudományoknak, legnagyobb
 mérvökben : de vannak a' természetvizsgálat' szelidebb, lát-
 szólag veszélytelenebb nemeinek is : 's egy illyet gyászolunk
 azon kedves, azon tisztelt emberben, kit csak az imént kísér-
 tek Önök sírjához, Petényi Salamonban. Ó sok az, mi e' név-
 nél részvételünket, tiszteletünket költi fel, 's nem kevesebb,
 mi kora elvesztése felett mély fájdalmat gerjeszt keblünkben :
 mert benne egy az elmét, képzelmet, érzést egyformán művelő,
 gyönyörködtető, nemesítő tudománynak köztünk Mózsesét
 vesztettük el, mielőtt ő még az ígérlet' földét láthatta, mielőtt
 mind azon jót, szépet, nagyot kivihette, 's azon tudományt
 voltaképp megalapíthatta 's keletbe hozhatta, melynek nappa-
 lait és éjjeleit, állását 's jövődjét, vagyonát 's az élet' min-
 den kényelmeit, sőt emberi örömeit, 's végre magát az életet
 is feláldozta. De azért Petényi még is boldogtalan nem volt :
 ő a' természet' vizsgálatában olly nemeit és mértékét éldelte
 az örömeknek, melyeket a' világ' szegény gazdagja nem is-
 mer; ő abban nem csak az alakok' és színek' millió változa-
 tait, e' szeszélyesnek látszó gazdagság' törvényességét és ma-
 gas czélszerűségét csodálta, hanem mindenütt, a' fűszálban
 úgy mint az ősvilág' óriási állatmaradványaiban, a' világtalan
 földtúróban úgy, mint a' levegő' madarainak énekében az alkotó'
 mindenhatóságát és jóságát imádta, 's nem csak physikai holt
 törvényeket, hanem éltető erkölcsi elvet ismervén fel benne, olly
 kedélycsendet és vallásos vigaszt meríte a' természetteli foly-
 tonos társalkodásból, melly mindennemű nélkülözések, fáradal-
 mak, gyakori gúny, nem ritkán irigység közepett szenvedni,

tűrni segíték, míg utóljára a' megvesztegetett test, lelkét is érzékenyebbé tevén, a' betegség és szívfájdalmak' egyesült ostromai alatt végkép összeroskadt.

Nem szóvirágok ezek, Tisztelt Academia! nem általánosságok' alkalmazásai, hogy egy hivatalos dicsbeszédnek megadják a' maga módját és formáját : hanem az ő életétől, tetteitől, érzésmódjától elvont színek, mikből, ha képét elég vonzólag festeni nem leszek is képes, de híven vázolni jó lélekkel meg akarom kísérteni. E' végre élete' folyamatát kell követnem, miben, miután ő nekünk arról, elég vétkesen, semmit nem hagyott, némelly barátjainak adataihoz, saját írásaiban alkalmilag elhintett feljegyzésekhez és ennen emlékezéseimhez kell folyamodnom; 's bár így a' kép csonka lesz, de való, de mutató mi lehetett volna, ha ő, élményei', érzései', tapasztalásai' feljegyzését, mik mindössze oly tanulságosak leendettek, tőlünk meg nem tagadja.

Ötvenöt éve kereken, hogy Petényi Salamon Nógrádnak Ábel-Lehota helységét, mely egy századdal elébb Mikovinyi Sámuel, a' Bél Mátyás' segítő társa' bölcsőjét rengeté, születése által újra megnemesítette. Egy tősgyökeres magyar, de hazánk' felsőbb részei' eltótosulásának korában szinte eltótosult család' fia Petényi Gábor, ott tótul hirdette az isten' ígését, de így is hálaikat érdemelve, mert mint jeles tudományos fő, a' görög és héber nyelvekbe avatott hittanár 's tiszta hírben álló ember, oly irányt ada jókorán Salamon fiának, hogy ez az iskolába nem szokás és parancsból, hanem kedvvel és korán felköltött tudvágygyal lépett. A' jó sors őt Beszterczebányán, tizenkét éves korában már, academiánk' két becses tagjával, a' Kubinyi- testvérekkel füzte össze; együtt tanultak és játszottak ők; először is a' madárpeték' sokféle- és sokszínűsége vonta magára gyermeki érdeköket, miket akkor még játékból, utóbb bizonyos szeretettel, 's lassanként teljesedő 's rendezgető ismerettel gyűjtögettek. Az eléhaladó ifjúi korról mind komolyabban lón úzva a' szép szenvedély, külön rándulatok jöttek létre, mik Beszterczebányáról sorban Selmecz, Körmöcz, Breznóbánya, Zólyom városai' 's Nógrád megye' vidékeire terjedtek ki; a' fiatal természetvizsgálók már ekkor mindenütt proselytákat ujonczoztak, a' nevezett helyeken figyelemre méltó

petegyűjtemények támadoztak, köztök a' magokéi, mik idővel válogatott példányokkal gyarapodván, a' nemzeti muzeum' ebbeli nevezetes gyűjteményének adtak nem csak eredetet, hanem díszet, sőt hírnevet is. Ez első lépés természetesen tovább vezette barátinkat, felébredt bennök a' vágy hazánk' minden részeiből fészkeket és tojásokat kapni, majd e' fészkek' rakói és megnépesítőivel, azok népszerű, tájbeli, sőt tudományos neveikkel is, majd költési és tartózkodási helyeikkel, életmódjokkal és erkölcsökkel megismerkedni. Tovább menve, madártani munkák' tanulmányozása, a' bécsi császári tárlat' figyelmes szemlélgetése, európai madártanászokkal megindított levelezés és csereviszony, a' hazának több irányban bejárása, saját nyomozások és észlelések következtek — 's így lőn társaink által Beszterczébánya a' hazai madártan' bölcsője, 's míg a' testvéreket más irányok is igénybe vették, Petényi annak valódi megalapítója.

De még elébb Pozsonyba és Bécsbe kell őt kísérnünk. Amott az evangelicusok' lyceumában a' bölcsészeti, itt a' protestáns hittudományi tanintézetben a' theologiai folyam lőn elvégezve. Mindkettőben Petényi messze kitűnt társai felett, de amaz általános képző 's eme' kenyér-tudományok' komoly üzése mellett nem lőn elfeledve a' gyermek-'s hajnalló ifjúkor' szerelme sem; sőt ez pótlotta az elmetágító minden egyéb örömeket. Bécsben különösen, az ifjú ornithológ a' császári cabinetben csakhamar nem csak figyelmét, de barátságát is megnyerte Kollárnak 's a' két Natterernek; 's ott tanulta meg a' kitömésnek az értetlenek által lenézett, de olly fontos és nehéz mesterségét, ha t. i. az többet kíván előállítani élettelen báboknál, ha az állatot lelkének, jellemének, életének, tartásában nyilatkozatával akarja megörökíteni. Mennyire vitte ő e' mesterséget, mellynek alapját nem egyedül anyagi szerbekeli bánás, gyakorlati ügyes fogások, hanem az állatok' sokszori és gondos észlelése 's életmódjoknak ismerete teszik, tudják, kik e' műveit nemzeti muzeumunkban gondolkodva csodálták: tudja a' külföld is; 's a' világhírű párizsi növénykert nem egy példányt mutat fel, mellynek készítése az ő meszterkezére volt bízva. De az eszmevilágban nincs megállapodás; nem érti a' természetet, ki azt töredékesen vizsgálja, nyilatko-

zásai' egy-egy formájában 's nemében. Így az ornithológ Petényi is Béceset mint egyetemes állattanász hagyta el, midőn 1825-ben, a' nélkül hogy káplánságot viselt volna, 's daczára fiatalságának, a' czinkotai előkelő, jövedelmes lelkészre meghívatott. Azok, kik őt ez időben ismerték, hivataloskodásában vele érintkeztek, sőt összes gyülekezete megvallják, hogy tudományosabb hittanár, buzgóbb pap, lelkesebb szónok kevés volt kerületében; 's kevés évek alatt olly díszes vélemény' birtokosa lett, hogy felekezetének legjobbjai benne már a' majdani superintendenst kezdék látni. Őt azonban más vágyak, más gondok foglalták el. Minden üres órák folyton természet-tudományi ismeretei' kiterjesztése és kiegészítésére voltak szánva. A' kitömés magától az állatboncztan', ez az állatlettannak tanulmányozására vezették; míg másfelül a' gyűjtés, az észlelő kirándulások, a' szép tudományú Földváry Miklósnak, az írónak 's akkori esperességi felügyelőnek társaságában és segédkezésével nagyobb mérvben folytattattak, mint valaha. A' jeles ember' hire elhatott József nádorhoz, a' nemzeti muzeum' buzgó pártfogójához, 's megtörtént, még pedig Petényi' ohajtása szerint, hogy 1833-ban a' természetosztályi kitömő' hivatala megürülvén, tulajdonkép mint ilyen, de tudományos becse' tekintetéből segédőr czímmel, 'Pestre tetetnék által.

Tisztelt Academia! a' lelki nagyság' czíme sokszor, igen sokszor vesztegettetik az életben úgy, mint az életrajzokban. De ha a' valódi nagyság azon önfeláldozásban áll, melly az önérdek' feledésével valamelly eszmének hozatik; tartózkodjam-e barátunk' e' lépését, mellyet a' felületes felfogás meg-gondolatlanságnak 's mindenkép jelentéktelennek lesz hajlandó bélyegezni, rugói' nemességénél 's áldozatosságánál fogva nagy tettek nevezni? Gondolják meg, Uraim: Petényi egy őt szerető gyülekezetet, őt tisztelő hivaltársakat, állásához képest fényes jövendőt, kényelmes lakot, egy kedves kertet, ön keze' alkotmányát, ezer ötszáz ezüstforintos jövedelmet hagyott el; 's rajta egészségrontó fáradalmas foglalkodást, egy négyszáz frt bérrel járó szolgai állomást, rossz lakot 's nyolczvan frt évi utipénzt váltott! Ó csak az tudja e' csere' tevőjét lelki nagyságában felfogni, ki őt ama' mélyen fekvő, kunyhószerű, kis ablakú, nedves rossz szobában látogatta meg, melly

a' muzeumtér' déli sarkában az árvíz előtt az ott elmenő' szemeit botránkoztatta, melyet az 1838-ki nagy hó alól ki kellett ásni, hol ő önkénytes szegénységet cserélt jólétért, szolgálót rangért, rideg függetlenséget családi örömekért, 's melyben a' természet' gyermekded kedélyű vizsgálója a' hazai természetrajz' megalkotása', a' természettudományoknak a' magyarral megkedveltetése', 's azoknak a' köz jólét érdekében hasznosítása' nagy eszméjével kebelében, szigorgott, és szenvedett, és pirongott! Nincs szavam, Tekintetes Academia, azon, tiszteletből, csodálásból és fájdalomból elegy érzések' festésére, melyekkel, valahányszor ő nekem e' dohos hajlékban a' nyílt természet' szépségeiről, hazánk' gazdagságáról, szakjától várható virágzásáról beszélt, lelkem előtte meghajlott, de szívem elfojtódott!

Ez időtájtban, 's hosszas tanulás, észlelés, tapasztalás, nélkülözések közt és fáradtsággal tett számos utazgatások után, lépett ki Petényi Salamon, szerény névtelenségéből, a' magyar tudományos világ elébe. A' külföld rég ismerte; a' hazában nem volt eladdig tér, alkalom, fogékonyság. Létesültek a' magyar orvosok és természetvizsgálók' Bene Ferencz által indított természettudományi társulat. Nem volt gyűlése e' tudománybarátoknak, hol ő nem tanította, nem gyönyörködtette hallgatóit, nem mutatta elé munkái' eredményeit, 's nem szónokolt, lelkesen nem izgatott volna az ügy mellett. Besztercebányán, hol mint gyermek lett madarász, a' tudomány' magasán álló férfilerotta a' hely, mint a' magyar ornithológiának főleg általa lett bölcsője iránti háláját, 's e' tudományszak' hazai történetét adta elő, méltatva, kiemelve mindenkit, ki e' részben addig még olly keveset is tett, és számot adva saját fölfedezéseiről. Már ekkor méltó önérzettel számos az országban elszórt tanítványai-'s a' tudomány' apostolaira hivatkozhatott, 's mint ilyen jogosúlva volt buzdítani, sőt utat mutatni a' haladásra. Besztercebányáról ez ősszel látogatta meg egészsége' helyreállítása végett a' stubnai fürdőket, honnan a' szomszédos Bars és Trencsénybe tevéen kirándulásokat, a' hazai emlős-, madár és haltant új fölfedezésekkel gyarapította; 's különösen a' madártaniakat a' természettudományi társulattal

közlötte is. Ugyan ezen társulat a' fogas vakonyról is hallotta őt értekezni. De neki a' fauna nem egyedüli szakja volt. Kubinyi Ágoston jutalmat hirdetett ki azon kérdés 'megfejtésére : „mi legyen oka, hogy olly erdőkben, melyekben rengeteg fánál századok óta egyéb nem nő; midőn ezek kívágnak, a' pagonyokban legott az első évben sok növény fejlík ki, még pedig olyanok, mik nem magból madarak által oda hozatva tenyésztetnek?“ Ki fejthette volna azt meg szerencsésben mint Petényi, ki gyermekkorá óta olly figyelmetesen járta a' szárnyas nép' fő lakjait, 's nyomozásait a' természet' minden tüneményeire szokta volt kiterjesztetni? A' temesvári gyűlés hallotta e' megfejtést; hallotta őt, tovább menve, a' magyarországi emlősök' faunáját ismertetni meg. Ekkor hirdettette ki Kubinyi Ágoston ezen, fájdalom csak rövid időre nevezetessé lett kérdését : „Irassanak le az olly igen szenvedélylyé vált állatkínzások' módjai hazánkban, ezeknek káros volta, kivált zoológiai, státuszgazdasági 's emberiségi tekintetben; 's adassék elő, millyen módokkal 's utakon lehetne ezeket legczélszerűbben megakadályoztatni, 's e' helyett az állatok iránt szelidebb bánásmódot behozni?“ E' kérdés nem csak tudományos és gyakorlati, hanem erkölcsi tekintetben is megkapta Petényi' figyelmét, 's melegen szónokolván mellette, az imént nyert hat arany díját a' jutalomhoz toldotta. 'S 1844-ben a' kolosvári gyűlés itt is őt látta győztesnek; ő pedig ismét visszabocsátá a' jutalmat, illy kérdésre tűzvén ki annak felét : „Adassék elő a' természeti tudományok' nagy jelentősége a' két haza' anyagi és szellemi boldogsága' kifejlődésére;“ a' más felét az általa javasolt állatkínzás-írtó társulat' alapjául ajánlván fel, mellynek több lelkes követőket találván Petényi, a' magyar természet-tudományi társulat által készített terv szerint amaz egyesület utóbb fel is állott. Ez alkalommal Erdélyt is bejárta, 's ott szerzett nyomos 's áttekintő tapasztalásait a' madártanban a' természettudományi társulat előtt, az összes állattanróliákat pedig 1845-ben Pécsen terjesztette elő. Kassán a' vakandorkóli nyomozásai nem csak az állatászok, hanem a' gazdák' figyelmét is nagy mértékben lekötötték. Eperjesen az apró legyészről adván elő tapasztalásait, egyszersmind lelkesen 's költői fölmelegüléssel mutogatta, mikép a' természettudományok

minden vidéket és helyet érdekessé és becsessé tesznek, a' becses tájak' érdekét pedig felette emelik, sokszorozzák és élvezőket fűszerezik. Ez alkalommal a' haza' természettani ismeretét egyszersmind úgy emelte ki, mint a' hazaszeretet' egyik hathatós rugóját, mellynél, úgy kiálta fel, nemes lélek előtt nincs magasztosabb cél, édesebb kötelesség, dicsőbb erény!

Petényi' neve utai 's előadásai által országos volt, midőn academiánk őt 1846-ban december' 18. e' természettudományi osztály' levelező tagjai' sorába vevén fel, 1848-ban julius' 3. először lépett e' szószerűkre, mellyen a' Pesten még csak kisebb körökben hallott férfiú a' vadász sólyom' történetét adván elő, mind irodalmi eruditiójával, mind szellemdús felfogása és előadásával Önöknek is köz elismerését vívta ki. Azóta nem csak a' természettudományi társulat' üléseiben, mellynek az állattani szakban lelke volt, hanem e' helyen is többször közlötte nyomos észleleteit, érdekes fölfedezéseit. Névszerint 1850-ben a' kakukról beszélőt, remekelni láttuk az állati erkölcsrajzban, 's kik közölünk e' fő jelességű munkájára emlékezünk, nem tudjuk: a' fáradságos észlelést, a' tünemények' megfejtésébeni éles elmét, vagy a' kedélyes felfogás' erkölcsi bájait emeljük-e ki inkább? Azon év' végén pirókjait ismertette még, 1851-ben fogas vakonyait; a' múlt évben szarútlanóczait, melylyek, valamint szinte akkori közleményei azon útvjáról, mellyet a' bihari Sebes- és Fekete-Körös közti heglánczolatón Kovács János jeles természetbaráttal főleg azon végből tett, hogy az ottani számos barlangok közt az ismert, 's netán még ismeretlen csontbarlangokat őslénytani tartalmukkal kikutassá, őt úgy, mint az utolsó évtizedben kifejlett jeles palaeontológót tüntették fel, millyennek őt már a' földtani társulatban gyakran hallott előadásai bizonyították; 's bizonyítja nemzeti muzeumunk' europai fontosságú őslénytani osztálya, melly, valamint az állattani egyéb osztályok is, Petényi' rendező, alkotó kezei' élő emlékei maradnak.

Nem érzem magamat hivatottnak, Tekintetes Academia, hogy Petényi Salamon' szaktudományi tetteit 's fölfedezéseit vagy részletesen ismertessem, vagy a' tudomány' álláspontjáról méltassam. Erre szakférfiú kell, 's illyennek beszédére ő nem csak méltó: de illyen az ő irányában szent köte-

lesség. De én ismertem Petényit, gyakran fordultam meg nála szigorú éveiben, 's ő nálam gyakran, mióta némileg jobbra fordult szerencséje — mert 1851-ben, tizennyolcz évi alárendeltségéből 's hozzá méltatlan ellátásából báró Geringer Károly akkori kormányfőnök úr által végre valahára kivétetett. Ismertem munkáit, mellyeket előszeretettel olvastam mindig, sőt közölök némelyleket valódi műveknek tartok; ismertem végre dolgozása' módját, fáradozásai' rúgóit. Azért engedjenek Önök, kik szaktársai voltak, nekem még egy rövid végszót. Ő figyelmét lassanként kiterjesztette az összes élő, 's végre az ásványos faunára is. Mindenben az egyesből, a' részletekből indultak ki stúdiumai; ő éjjel lesekben ült viharban és hóban; löfegyverrel vállán 's kenyérrel és írótárczával táskájában járta az erdőket, gázlotta a' vizeket, mászta a' fákat és sziklákat, ügyelve minden madár' röptire, 's hogyan ápolja kisdedeit, hogyan 's milly eledelt hord nekik, leste mozgásait úgy mint énekeiket, jegyzette tartózkodásaik' helyét; fogta az élőket, és szobájában tartogatta, hogy erkölceiket figyelemmel kövesse; vagy lelőtte és kitömté, 's így a' részletes tapasztalás' fokain emelkedett fel az elvonás' magasaira, az osztályokra, a' rendszerre. Később e' gondot, mint érintetett, hasonló módon kiterjesztette a' többi osztályokra is, 's míg a' hazai ornithologia és palaeontologia általa teremtetett meg, az emlőstant érdekes fölfedezésekkel gazdagította, a' hülészetet, haltant és kagylásztant figyelmesen mívelte, mindezekben számtalan tárgyat gyűjtött, az illetőket páratlanul készítmenezte; végre semmi természetrajzi tüneményt el nem hagyott észlelés nélkül síklani, 's olly számát halmozta egybe a' becses adatoknak, mellyek' közzétételét tartozásnak tekintem, 's külön leszek bátor a' Tekintetes Academiában indítványozni. A' mi felett szólt és írt, arra nézve ő mindig teljes tájékozást nyitott hallgatóinak nézeti, oknyomozó, okoskodó és irodalmi tekintetben. Különösen ügyelt az állati psychológiára; az állatok' erkölcei' vizsgálatában tekintettel volt az őket körülvevő természetbeli összefüggésre. Földrajzi elterjedésök, ennek változó viszonyai éles figyelme' tárgyai voltak. Kiemelte 's ott érezte fel sokszor az állatok' gyakorlati jelentőségét, hol az közönségesen nem is sejtetik. 'S az összes élő természetisme-

ret' millió adatait, nemes kedélyének lelkesülségével, végre egy isteni természetgazdaság' rendszerében egyesítette, 's itt benne a' theológ's a' természetbuvár végre barátilag egyesült. Innen az a' vallásos-erkölcsies irány, melly előadásai közt sokszor meglepi, 's e' költői gyermetegség, melly azokat gyakran olly vonzókká teszi. Azonkívül ő utain, levelezéseiben, élő szóvali előadásaiiban, de az életben is, a' hol járt kelt, oktatott, buzditott, esdeklett; vizsgálatot, öntapasztalást sürgetett; számtalan a' természeti jelenetek körül divatozó balitéleteket megtámadott. A' haza teli van tanítványaiival, 's ha az eredmény nem feltünőbb, azt a' természettudományoknak lehető legkevesebbé kedvező viszonyok fejtik meg. A' népi műnyelvre hazánk' minden fajai közt gondosan ügyelt, 's jegyzései e' részben valódi kincstárt képeznek. Magyarúl irt, és csak kivételkép néhányszor németül is; eleinte ugyan nehezen, később jobban: lelkesen mindig. Benne a' nemzeti nyelv' szeretete folyton növekedett; 's a' legnehezebb időkben legteljesben bizonyította forrása' nemességét.

Néhány hónapja súlyosan kezdett elbetegesedni. A' mi-
reny, mellyet életében annyit kezelt, megvesztegette szervezetét; bel- 's külső hártyáira rakodtak le az ártalmas elemek; 's végre nehéz szenvedéseihez többféle lelki sérelmek' érzései vegyültek. Érezte halála' közelgetését, de nem félt tőle. Irományait az academiának jelentette átadatni, 's — meghalt. Hiszem, Tekintetes Academia! értjük mindnyájan az ezen felajlásban fekvő vég esdeklést; 's reménylem, tudni fogjuk, mivel tartozunk neki, a' tudománynak, a' hazának. Szolgáltat-suk ki e' kiszenvedett életnek a' vég igazságot: kevesebbet a' nagy áldozó' irányában tennünk nem lehet, nem szabad.

ENGEL JÁNOS KERESZTELY' LEVELEZÉSIBŐL.

KÖZLÉ KUBINYI ÁGOSTON

az academiában julius' 9. 1855.

MVásárhely 24. Febr. 1798. Tekintetes Úr, Nagy Érdemü Tudós Hazafi! A' mult Holnap 9 dikén irt becses Levelére a' Tek. Vrnak, akaratom és szokásom ellen, későn van szerentsém válaszolni. Oka e' volt: